

ЙОЗЕФ ШКВОРЕЦКИ — СЪЗДАТЕЛ И РАЗРУШИТЕЛ НА МИТОВЕ

Така чехословашката литературна критика определя творчеството на този голям чешки прозаик, съперничещ по популярност на световноизвестния си сънародник и колега Милан Кундера. И двамата са част от ядрото на огромно книжовно богатство, забранено за издаване и разпространение в Чехословакия през годините (1969—1989) на така наречената нормализация. На читателя и литературния изследовател предстои тепърва запознаване и изучаване на повече от няколко хиляди произведения на автори от различна величина, но несъмнено принадлежащи към общ литературен процес и литературен живот. Тяхното проучване ще конкретизира огромното културно и социално значение на тази най-голяма вълна на вътрешна и външна емиграция в многовековната бурна история на страната. В тази пъстра литературна панорама Йозеф Шкворецки (род. 1924) заема особено място. След принудителната си емиграция от 1969 г. заедно с жена си чешката прозаичка Здена Саливарова основава в Торонто, Канада, най-голямото задгранично чехословашко издателство (общо те са над десет) със символичното наименование „68“. За издадените досега 209 чешки, словашки и други книги е лишен през 1978 г. от чехословашко поданство, но на специалната изложба през май т.г. е провъзгласен за почетен гражданин на Прага чрез специална благодарност от президента Вацлав Хавел за „поддържане на литературния пламък през най-тежките времена“. Това „канадско“ участие в чехословашкия литературен живот е и убедително изпробване на възможностите на славянин интелектуалец в наситена с конкуренция, но толерантна чуждоземна среда. То е и пример (макар и далеч не толкова чест) за успешен отговор на толкова драматични и дори трагични въпроси, свързани с оценката за творчество вън от отечествената среда.

Комуникативната бариера Шкворецки преодолява с отличното си знаене на английски език. Завършил скоро след войната английска филология в Карловия университет, той е един от най-известните преводачи на английски и американски писатели и открива своите образци в творчеството на Фокнър и Хемингуей. Оттогава е и неговата пристрастеност към детективския жанр като преводач и теоретик, издал още през 1965 г. „Мисли на читателя на детективския жанр“, допълнени и преработени в английското им издание от 1988 г. (на чешки език), откъдето са и преведените откъси. Макар и съсредоточена върху автори, пишещи на английски език, написаната с белегистична лекота студия заема важно новаторско място сред малкото добри изследвания върху най-атрактивния жанр, анализиран тук в троен синтез — на писател, на историк и на теоретик, очертаващ освен поетичните контури на жанра и разделната линия между криминално и детективно четиво.

От тази книга започва пътят на литературния теоретик Шкворецки, понастоящем професор по английска литература в Торонтския университет, чиято аудитория се разширява неимоверно много при неговите бележки по американска литература, излъчвани от 1973 г. в емисиите на „Гласът на Америка“. В един по-широк типологичен план заедно с режисьора Милош Форман той принадлежи към безспорно най-утвърдените се чехословашки творци на американския континент. Всичко това му дава възможност да определи с рядка суверенност за чуждестранен писател, че „американската литература се отличава със силна индивидуалистична традиция и творците не се поддават лесно на влиянията. . . Европейското мислене е много по-теоретично. Новият роман никога не би възникнал в Америка.“ Мисловното на американските писатели за Шкворецки се

изразява със скритото съвършенство на „излъчващия сияние текст“ (Фонкър) и с богатството на техния контекст (Хемингуей).

Въпреки живота си в Канада, въпреки международните награди Йозеф Шкворецки е смятан за дълбоко регионален (в най-добрия смисъл на думата) писател. Още веднъж се потвърждава констатацията, че самотното като тематика и поетика не е пречка за световността на авторската рецепция. Естествено Шкворецки е реалист и неведнъж тъжно отбелязва колко много чешки писатели биха били световно известни, ако пишеха на световен език. Подобно на други влезли в голямата литература малки градчета и Костелец (прототип е северочешкият околийски център Наход, където Шкворецки израства и завършва гимназия) дава своя принос в разгадаването на митовите за градската среда — процес, започнал в чешката литература с уникалните по своя тематичен и текстуален синтез „Малострански разкази“ от Ян Неруда. В своята проза Шкворецки създава цял художествен свят с точна и вярна литературна топография, превръщайки Чехия и Прага в истински и измислен декор, съпътстващ съдбата на цяло (на автора) поколение, преживяло в немските военни заводи краткотрайното съществуване на протектората Бохемия и Моравия, упорито сменящо се да запази една нравствена свежест срещу бруталния натиск на тоталитаризма, споделило надеждите и разочарованията на Пражката пролет и лутало се в лабиринтите на принудителната емиграция. Все още съществуващата находска кръчма „Порт Артур“ с нейните посетители и малък джазов оркестър се превръща в истински символ на написаното от Шкворецки и по популярност се състезава с друго легендарно заведение — „При погир“, посещавано от Йозеф Швейк. Само че ако оттам Хашек черпи безкрайните истории, разказвани на маса и образуващи цял текстуален пласт в знаменития роман, то монологичните изповеди в прозата на Шкворецки са наситени с ритъма на джазовата импровизация и с нейната неограничена пластичност и вариантност.

Издаването на книгите на Шкворецки в Чехословакия досега бе неоправдано зависимо от изгата на обществената конюнктура. Написан в края на четиридесетте години, романът „Страхливци“ излиза по време на хрущовското размразяване — 1958 г., но въпреки това е съпътстван от голяма остра дискусия — оценка за истинския и фалшивия патос на „всеобщото майско въстание на чешкия народ“ (1945). Младите герои на романа, сред които е постоянният силно автобиографизиран участник в повечето книги на Шкворецки Дани Смиржицки, не приемат „революцията“, правена от техните бащи. Развенчаването на мита за революционната промяна става чрез сполучливото му авторско поставяне в момент на изпитание и истинско обществено напрежение, какъвто е краят на Втората световна война. Включването на романа в поредицата „Съвременна класика“ на английското издателство „Пенгуин букс“ мотивира неговите достойнства спрямо широко тематичен европейски контекст — Прозачното съвършенство на камерната творба „Легенда Емоке“ (1963) дава основание на Грэм Грийн да сравни нейния стил с този на Тургенев.

Вече в чужбина е публикуван двутомният роман „Случаят на инженера на човешките души“ (1977), като добре познатото от времето на сталинизма заглавно клише е разгърнато в подзаглавието „Импровизация на стара тема за живота, жените, съдбата, мечтите, работническата класа, тайните полиция, любовта и смъртта“. Обединяващ образ е отново Дани Смиржицки, този път представен като писател, емигрирал след събитията от 1968 г. в Канада. Сложни асоциации партитурно разделят повествованието на отделни глави, озаглавени По, Твен, Крейн, Фиджералд, Конрад и др. С виртуозно стилистично многообразие Шкворецки прави отново преглед на всички досегашни теми — юношеството в Костелец, неосъществуващата любовта, замествана от представата за нея, принудителната работа в нацисткия оръжен завод и неуспешните опити за саботаж, въвеждащи мотива за абсурдността, за трагизма на индивидуален протестен акт, духовното обезличаване на следвоенна Чехословакия, съхраняването на националната автентичност на емигранта. Развенчаването на отминаващата обществена митология е съпътствувана със специфична мехалнохолична настойка на разказвача, описващ залеза на собствената си класа. Настъпва реабилитиране на баналното като категория от заобикалящата среда, готова всеки миг да се превърне в творческо или в житейско вълнение и веднага след това да се втвърди в най-сиво ежедневие. В този дух на лиризирана проза е написан и сборникът разкази „Най-хубавият сезон“ (1975).

Уникално самопроучване в духа на постановката на Ян Мукажовски за междинното положение на творбата между читателя и писателя е книгата „Антиносталгия или самоняждащ се автопортрет“ (1977), включваща множество читателски отзиви, мемоарни „нелитературни“ текстови описания на автентични прототипове и пр.

Много преди Е. Л. Доктороу да синкопира своята проза в „Рагтайм“, Шкворецки още през 60-те години написа „Записки на бенораскофониста“, в които приложи композиционните възможности на джазовата музика спрямо литературната структура. В художествения език на чешкия писател джазът, сленгът, нестереотипният начин на живот преобръщат текстово заострените модели, като по този начин са продължени важни новаторски тенденции от междувоенния авангард.

С литературната си дейност и творчество Йозеф Шкворецки е от тези източноевропейски писатели, които много преди премахването на идеологическите бариери, спомагаха за пренасянето, изразяването и включването на импулси от славянските литератури в световния културен контекст.

Иван Павлов

ЙОЗЕФ ШКВОРЕЦКИ

МИСЛИ НА ЧИТАТЕЛЯ НА ДЕТЕКТИВСКИЯ ЖАНР

(ЕДГАР АЛЪН ПО,
ИЛИ
КАК ПОЕЗИЯТА РОДИ ДЕТЕКТИВСКОТО ЧЕТИВО)

„Моят ужас не идва от Германия,
а от душата ми.“

(Едгар Алън По)

В онези стари времена, когато величието на преподобните отци все още беше на почит, отец Мелуон вдигаше пръст към паяжината на тавана в класната стая и с ласкав, но строг глас ни предпазваше от грехове. А светът беше пълен с тях: от невинното изричане на неприлични думи, през загубата на уважение към родителите, та чак до границата, зад която се простираше адът — убийството. Тогава, когато всяка неделя наблюдавах чудния контраст между черните обувки с връзки и мистичната бяла дателена одежда на преподобния отец, който вдигаше тайнствения потир към готическата розетка на цветния прозорец, всичко ми се струваше реално и нереално, а в библиотеката на моя баща, зад съчишенията на Алоис Ирасек стоеше цяла редица от книги, подредени от Дявола. Преподобният отец Мелуон ни предпазваше от такива книги. И когато веднъж намери под чина на Воценил, син на бедна вдовица, полуразпаднало се томче с подлисе „Детективът Бенкс“, той го изправи до стената. Четенето на такива книги беше всъщност „съучастие в престъплението след извършването му“, участие в греха на всички грехове, участие в убийството. Може би затова пъстрата редица в библиотеката на баща ми ме привличаше, но аз никога не се поддадох на изкушението. Знаех, че Дяволът е виртуоз на „сладките съблазни“.

Сякаш самото убийство беше родило тези книги. Тогава дори не предполагах, че можах и да предполагам, че в действителност те са родени от нещо съвсем друго, от нещо много по-трагично: от страстия коняж по нещо, което изплъзващите се от контрол обстоятелства по-пречи на болния и нещастен мъж от друго столетие и от друга страна да постигне; че са родени от отчаянието, от мечтата, от жестокия живот, който, за да се откупи, дари на света жестоката красота; че са родени от началото на всички начала — от поезията.

Може да звучи парадоксално, но създателят на първия детективски разказ е бил почитател на парадоксите. През месец април на 1841 година в списание с характерното за епохата очарователно и дълго заглавие „Списание на Греъм за дами и господа“ (Graham's Lady's and Gentleman's Magazine) излизат „Убийствата на улица Морг“. Ако се доверим на интерпретацията на Хауърд Хейкрафт, голям познавач и историк на детективския жанр, това всъщност е резултат от моралното падение, изтрезвяването и доброто намерение на редактора на списанието — поета и разказвача Едгар Алън По. Впрочем — малко преди това за „системно пиянство“ той е бил уволнен от списанието за господа на Бъртън и се озовал в положението на пропаднал грешник. Тогава при